

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ

Навчально-практичний посібник

Частина 1

Київ
2024

УДК 331(076.5:075.8)

Е40

Автори: А. М. Волківська (передмова, теми 1, 3–5, 7);
Г. В. Осовська (теми 4, 6, 7); О. В. Аксьонова (теми 2, 7);
О. А. Осовський (тема 2, 6); С. О. Маслова (теми 1, 3)

Рецензенти:

В. І. Ткачук, д-р екон. наук, проф., проф. каф. економіки,
підприємництва та туризму Поліського нац. ун-ту
О. О. Юшкевич, д-р екон. наук, доц., доц. каф. менеджменту,
бізнесу та маркетингових технологій Держ. ун-ту
“Житомирська політехніка”

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 10 від 29.10.23)*

Е40 Економіка праці та соціально-трудові відносини:
навч.-практ. посіб. для студ. вищ. навч. закл. економічних
спеціальностей. Ч. 1 / А. М. Волківська, Г. В. Осовська,
О. В. Аксьонова, О. А. Осовський, С. О. Маслова. Київ:
Міжрегіональна Академія управління персоналом. Жи-
томирський ін-т ПрАТ “ВНЗ “МАУП”, 2024. 322 с.

ISBN 978-617-02-0394-6

Висвітлено перехід економіки України до ринкових відносин, що зумовило значні зміни, пов'язані зі сферою праці та відносинами, що формуються у її процесі. Перша частина навчально-практичного посібника з навчальної дисципліни “Економіка праці та соціально-трудові відносини” охоплює матеріал окремих тем навчального курсу, де стисло розкрито їх теорію, а також містяться питання для самоконтролю, тестові та практичні завдання, які дають змогу набути та закріпити навички практичних розрахунків, література.

Для студентів вищих навчальних закладів економічних спеціальностей, а також викладачів, аспірантів, спеціалістів у галузі економіки праці та управління соціально-трудовими відносинами.

УДК 331(076.5:075.8)

© А. М. Волківська, Г. В. Осовська,
О. В. Аксьонова та ін., 2024

© Міжрегіональна Академія управління
персоналом, 2024

ISBN 978-617-02-0394-6

ЗМІСТ

Передмова	5
Тема 1. Праця як об'єкт вивчення навчальної дисципліни, й основа життєдіяльності людини та суспільства	9
Теоретичні основи	9
Питання для самоконтролю	25
Тестові завдання	26
Практичні завдання	34
Література	37
Тема 2. Трудові ресурси та трудовий потенціал	38
Теоретичні основи	38
Питання для самоконтролю	56
Тестові завдання	57
Практичні завдання	64
Література	73
Тема 3. Система соціально-трудових відносин та соціальне партнерство	74
Теоретичні основи	74
Питання для самоконтролю	92
Тестові завдання	93
Практичні завдання	101
Література	102
Тема 4. Ринок праці як соціально-економічна категорія ...	104
Теоретичні основи	104
Питання для самоконтролю	125
Тестові завдання	126
Практичні завдання	133
Література	139
Тема 5. Зайнятість та безробіття	141
Теоретичні основи	141
Питання для самоконтролю	167
Тестові завдання	169

Практичні завдання	176
Література	179
Тема 6. Організація праці	181
Теоретичні основи	181
Питання для самоконтролю	201
Тестові завдання	202
Практичні завдання	221
Література	230
Тема 7. Умови праці. Режими праці й відпочинку	232
Теоретичні основи	232
Питання для самоконтролю	257
Тестові завдання	258
Практичні завдання	266
Література	281
Список використаних джерел	283
Додатки	290
Додаток 1. Індикатори структурних елементів оцінки якості життя	290
Додаток 2. Галузева угода на 1997 рік	298

ПЕРЕДМОВА

Інтенсифікація і підвищення виробництва на основі науково-технічного прогресу, структурної перебудови економіки, ефективних форм управління та стимулювання праці є метою економічної стратегії в умовах ринкової економіки. Реформування економіки в сучасних умовах спричинило певні проблеми у сфері праці. Реформи призвели до реструктуризації виробництва та згортання певних галузей економіки. У результаті дезорганізації виробництва загострились питання економіки праці, рівня життя, соціального захисту в трудовій сфері та зайнятості населення. Оновлення та реформування економіки України потребує від майбутніх фахівців та керівників різних рівнів управління вміння управляти процесами праці в новому економічному середовищі, для якого характерні нові відносини виробництва, обміну, розподілу та споживання товарів та послуг.

Предметом дисципліни “Економіка праці та соціально-трудова відносини” є організація праці в суспільстві і на підприємстві, а її метою — вивчення системи нормативно-правових актів, соціально-економічних та організаційних заходів і засобів мотивації людей до ефективної праці, спрямованих на поєднання теоретичних положень економіки праці з практичними розрахунками. Щодо завдання вивчення дисципліни, то воно направлене на створення передумов організації праці, загальних для всіх виробничих і невиробничої сфер, а також встановлення особливостей, які характерні для організації праці працівників різних сфер економіки, що ґрунтуються на поєднанні теоретичних підходів політекономії з практичною роботою у сфері економіки праці.

Внаслідок вивчення цієї навчальної дисципліни студенти повинні:

- *знати* економічні, правові та організаційні засади трудових відносин працівників із суб'єктами підприємницької діяльності; методику формування трудових колективів; завдан-

ня та напрями удосконалення організації праці на підприємствах різних форм господарювання; організаційно-правові основи нормування та оплати праці різних сфер економіки; особливості нормування та оплати праці працівників різних підрозділів підприємства; структуру заробітної плати; форми поєднання матеріальних і моральних стимулів до праці; показники оцінки ефективності праці та планування показників праці; проєктування раціональних режимів праці та відпочинку; державне та договірне регулювання трудових відносин; права, обов'язки та відповідальність працівників у системі трудових відносин;

- *уміти* організовувати роботу трудових колективів; обґрунтовувати оцінку трудової участі працівників; нараховувати основну і додаткову оплату праці, інші заохочувальні та компенсаційні виплати; застосовувати в розрахунках з працівниками ефективні форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, схеми посадових окладів, доплати, премії та винагороди; визначати та запроваджувати норми виробітку (норми часу), норми обслуговування і нормативи чисельності працівників; розраховувати прибуток, створений трудовими колективами й окремо кожним працівником; використовувати показники оцінки праці та її оплати в економічних розрахунках; здійснювати управління системою організації та оплати праці.

Отже, знання у сфері економіки праці мають не тільки теоретичне, а й практичне значення, тому що вони необхідні для підготовки спеціалістів вищої кваліфікації у сфері управління; наукових і практичних працівників, які адаптовані до ринку праці незалежно від сфери їхньої майбутньої професійної діяльності.

У зв'язку з цим необхідно вміти:

- прогнозувати стан ринку праці, сучасні тенденції розвитку трудових ресурсів та зайнятості;
- досліджувати механізм дії соціальних гарантій у сфері праці та соціального захисту працівників через зміну кон'юнктури ринку праці;

- ефективно використовувати світовий досвід формування та регулювання соціально-трудових відносин та доходів населення;
- запроваджувати найефективніші форми та системи у сфері оплати праці;
- визначати, розраховувати, аналізувати та планувати показники й резерви підвищення продуктивності й ефективності праці, рівня і динаміки заробітної плати, джерела формування фонду оплати праці та ефективного його використання тощо.

Під час роботи над першою частиною навчально-практичного посібника, у якій розглянуто такі теми: “Праця як об’єкт вивчення навчальної дисципліни та основа життєдіяльності людини та суспільства”, “Трудові ресурси та трудовий потенціал”, “Система соціально-трудових відносин та соціальне партнерство”, “Ринок праці як соціально-економічна категорія”, “Зайнятість та безробіття”, “Організація праці”, “Умови праці та режими праці й відпочинку”, були використані теоретичні матеріали навчальних підручників та посібників з “Економіки праці та соціально-трудових відносин” авторів О. В. Акіліної, М. Г. Акулової, А. Г. Бабенка, Д. П. Богині, П. Ю. Буряка, О. А. Грішнєвої, Н. І. Єсінової, Г. Т. Завіновської, А. В. Калини, А. М. Колота, С. О. Маслової, М. М. Матюхи, М. Б. Махсми, Л. Г. Мельника, І. Н. Пащенко, Й. М. Петровича, С. Ф. Покропивного, а також матеріали досліджень визнаних в Україні науковців, які досліджували певні напрями сфери праці, — В. В. Антонюк, А. Н. Ачкасов, С. І. Бандур, І. К. Бондар, В. С. Васильченко, О. В. Волкова, Л. Д. Гармідер, О. О. Герасименко, В. І. Герасимчук, І. Ф. Гнибіденко, А. М. Гриненко, В. М. Данюк, М. П. Денисенко, М. І. Долішній, С. І. Доронгунцов, О. В. Дячун, С. М. Злупко, І. С. Кравченко, Ю. М. Краснов, О. В. Крушельницька, Е. М. Лібанова, Л. С. Лісогор, Ю. М. Маршавін, В. Ф. Онищенко, В. В. Онікієнко, Г. В. Осовська, І. Л. Петрова, В. М. Петюх, В. А. Савченко, Ю. І. Саєнко, С. Ю. Трубич, М. І. Хромов, А. Т. Чемерис, Л. В. Щетиніна та ін.

Ми переконані, що вивчення або дослідження проблем дисципліни “Економіка праці та соціально-трудова відносини” — це не тільки цікаво, а й корисно та перспективно. Перше зумовлено тим, що кожна тема дисципліни безпосередньо пов’язана з важливими і нагальними питаннями життєдіяльності окремої людини, її працею на підприємстві; друге — сприятиме вихованню у кожного працівника раціонального ставлення до власного трудового потенціалу, вміння нарощувати й ефективно використовувати свій людський потенціал, забезпечувати свою конкурентоспроможність як на зовнішньому, так і внутрішньому ринках праці, усвідомлювати економічні та соціальні складові забезпечення власних інтересів у сфері праці тощо; третє — відкриває широкі можливості самореалізації у науковій сфері, суттєво підвищує кваліфікацію та дає шанси для кар’єрного зростання.

ТЕМА 1

Праця як об'єкт вивчення навчальної дисципліни й основа життєдіяльності людини та суспільства

Теоретичні основи

Дисципліна “Економіка праці та соціально-трудові відносини” насамперед пов’язана з категоріями “економіка” і “праця”. Зміни в економіці автоматично викликають зміни у характері та змісті праці. Як наука вона вивчає форми вияву вимог економічних законів у сфері розподілу і кооперування праці; залучення робочої сили, її відтворення; економічні та організаційні основи державної політики сприяння зайнятості населення, у тому числі гарантії держави з реалізації конституційних прав громадян країни.

Об’єкт науки. “Економіка праці і соціально-трудові відносини” — це наука про працю. Під об’єктом дослідження розуміють певну частину навколишнього матеріального чи нематеріального світу, реальність, що існує незалежно від нашого знання про неї. Це можуть бути фізичні тіла, живі організми, люди, процеси. Важливо те, що всі об’єкти діяльності, які нас оточують, існували до нашого знання про них і не залежать від нього.

Об’єкт дисципліни. Об’єктом дисципліни “Економіка праці та соціально-трудові відносини” є праця як цілеспрямована діяльність людей, скерована на створення матеріальних благ та надання послуг.

“Праця” як об’єкт дослідження має свої особливості. Вона потребує розгляду таких позицій:

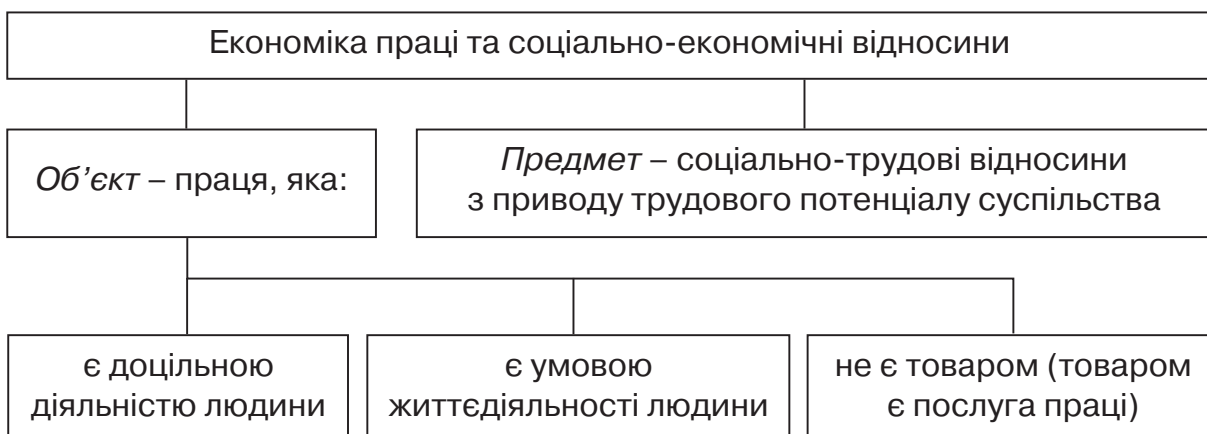
- праця — це доцільна, планомірна, раціонально та ефективно організована діяльність людей, яка пов'язана зі створенням матеріальних благ та надання послуг;
- праця — це одна з головних умов життєдіяльності суспільства загалом та окремої людини зокрема, основа функціонування суб'єктів господарювання;
- праця не є товаром (товаром виступає послуга праці).

У процесі праці формується система соціально-трудових відносин, які усталюються на рівні держави, регіону, підприємства та окремих індивідів.

Предмет дослідження. Предмет дослідження, навпаки, існує тільки в свідомості дослідника, він повністю залежить від самого знання і є його частиною. Можна визначити предмет як систему знань певної науки про одну зі сторін об'єкта. За такою логікою кожному об'єкту дослідження може відповідати кілька предметів.

Предмет дисципліни. Предметом дисципліни “Економіка праці та соціально-трудові відносини” є соціально-трудові відносини з приводу трудового потенціалу суспільства, шляхів його формування та раціонального використання з метою підвищення ефективності національної економіки.

На рис. 1.1 графічно зображено об'єкт та предмет дисципліни.

**Рис. 1.1. “Економіка праці та соціально-трудові відносини”:
об'єкт та предмет**